

Subject Area  
Plastic Arts

Year: 2022  
Vol: 8 Issue: 105  
PP: 4406-4415

Arrival  
19 November 2022

Published  
31 December 2022  
Article ID Number  
67198

Article Serial Number  
33

Doi Number  
<http://dx.doi.org/10.29228/8/sss.67198>

**How to Cite This Article**  
Özdağ, D. E. & Dere, Z.  
(2022). "Çocuğun Sanatsal Gelişimi ve Benlik Algısı"

International Social  
Sciences Studies Journal,  
(e-ISSN:2587-1587)  
Vol:8, Issue:105;  
pp:4406-4415



Social Sciences Studies  
Journal is licensed under  
a Creative Commons  
Attribution-  
NonCommercial 4.0  
International License.

## Çocuğun Sanatsal Gelişimi ve Benlik Algısı

### The Child's Artistic Development And Self-Perception

Didar Ezgi Özdağ<sup>1</sup> Zeynep Dere<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Muğla, Türkiye  
<sup>2</sup> Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Ödemiş Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İzmir, Türkiye

#### ÖZET

İnsanın gelişim sürecine bakıldığında yaşam döngüsünün biyolojik, toplumsal ve psikolojik etkenlerle belirlendiğini söyleyebiliriz. Gelişim, biyolojik ve çevresel olmak üzere iki çeşit etki altındadır. Kalıtım ve çevre arasında da karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Çevresel faktörler gelişim sürecini hızlandırabilir veya yavaşlatabilir. Fakat bu sürecin sıralaması her ne olursa olsun değişmez. Örneğin, çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimi çevre ile olan ilişkilerine göre şekillenmektedir. Çevresel etmenlerin başında öncelikle aile gelmektedir. Ailenin, çocuğu tanıyarak onu yeteneklerine, ilgisine, bireysel gelişim özelliklerine göre yönlendirmesi oldukça önemlidir. Çünkü doğru bir şekilde yönlendirilen çocukların geleceklerini bu temel unsurlar oluşturacaktır. Her çocuk kendisine özgü yetenekler ile dünyaya gelmiştir. Bazı çocuklar için sanatsal yetenekler bunların başında gelmektedir. Çocukların sanatsal gelişimi onların bedensel, duygusal, sosyal ve düşünsel yetenekleriyle doğru orantılıdır. Ayrıca tüm bu özellikler çocuğun yetişkinlik döneminde kendisine ilişkin algılamaya ve değerlendirmelerinden oluşan benlik kavramına da katkı sağlamaktadır. Genel anlamda, kişinin tavır / davranışlarını ve çevresini algılayış biçimini ifade etmektedir. Kişinin kendisine ilişkin farkındalığını en net şekilde gözlemleyebileceği kavram ise "benlik algısı" olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan bireylerin sanat alanında kendilerine ilişkin algılamalardan oluşan sanatsal benlik ise çocuğun sanatsal gelişimi açısından oldukça önemlidir. Sanat, çocuğun kendini ifade edebileceği en önemli alanlardan birisidir. Çocuk, çeşitli imgeler, sesler, performanslar veya resim yoluyla benliğini görünür bir hale getirebilmektedir. Bu araştırma ile çocuğun sanatsal gelişimi ve benlik ilişkisi arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Çocuk ve Sanat, Çocuğun Sanatsal Gelişimi, Benlik Algısı, Sanat ve Benlik

#### ABSTRACT

When we look at the human development process, we can say that the life cycle is determined by biological, social and psychological factors. Development is under two kinds of influence, biological and environmental. There is also a mutual interaction between heredity and the environment. Environmental factors can accelerate or slow down the development process. But the sequence of this process does not change, no matter what. For example, the physical, cognitive, social and emotional development of children is shaped according to their relationship with the environment. At the beginning of environmental factors, family comes first. It is very important for the family to get to know the child and guide him according to his abilities, interests, individual development characteristics. Because these basic elements will form the future of children who are guided correctly. Every child is born with unique abilities. For some children, artistic abilities are at the forefront of these. The artistic development of children is directly proportional to their physical, emotional, social and intellectual abilities. In addition, all these characteristics also contribute to the child's self-concept, which consists of perceptions and evaluations of himself during adulthood. In general, it refers to the attitude / behavior of a person and the way he perceives his environment. The concept in which a person can observe his awareness of himself in the clearest way is defined as "self-perception". On the other hand, the artistic self, which consists of individuals' perceptions of themselves in the field of art, is very important for the artistic development of the child. Art is one of the most important areas in which a child can express himself. The child is able to make his/her self visible through various images, sounds, performances or pictures. With this research, the relationship between the artistic development of the child and the relationship of the self has been tried to be deciphered in detail.

**Keywords:** Children and Art, Artistic Development of the Child, Self-Perception, Art and The Self

## 1. GİRİŞ

Gelişim, doğum öncesinden başlayarak yaşamın son anına kadar devam etmektedir. (Berger, 2005; Berk, 2007). İnsan gelişimi döllenme ile başlamaktadır ve hayat boyu devam eden ; zihinsel, dil, sosyal, duygusal ve fiziksel alanlarda bireyin deneyimlerinin bütünüdür (Smith, Cowie ve Blades, 2003). Bu süreçte insanın geçirdiği gelişim dönemleri doğum öncesi dönem, bebeklik dönemi, ilk çocukluk, orta çocukluk, ergenlik, ilk yetişkinlik, orta yetişkinlik ve geç yetişkinlik dönemleri olarak sıralanmaktadır (Ummanel ve Dilek, 2016).

Erken çocukluk dönemi kritik bir evre olarak kabul edilmektedir (Bee ve Boyd, 2004). Öncelikle her anlamda dış çevreye bağımlı bebeklik döneminin ardında iki yaş sonrasında öz bakım ve temel becerilerin kazandırılmaya başlandığı ilk çocukluk dönemi başlamaktadır. Bu dönemde altı yaşına kadar devam etmektedir. Gelişime dair en büyük adımların yine bu dönemde atıldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki; temel güven duygusu ve güvenli bağlanma ilk yıllar gerçekleşmektedir. Ayrıca , zihinsel becerilerde hızla gelişmekte ve öğrenme potansiyeli de oldukça yüksektir. (Senemoğlu, 2013).

Erken dönemde çocuğa kazandırılan temel akademik beceriler eğitim sürecinin tamamına olumlu katkılarda bulunmaktadır. Çocuğun duygusal, zihinsel, bedensel ve sosyal gelişimini sağlamak okul öncesi dönemin en temel amaçlarından birisidir. İlk sosyal ilişkisini ailede kazanan çocuk, okul öncesi eğitimin başlamasıyla birlikte etkileşimde bulunacağı çevreye dahil olmaya başlamaktadır (Smith, Cowie ve Blades, 2003). Özellikle 3-6 yaş

arasındaki çocukların motor becerilerinin de gelişmesiyle yakın çevre ile olan ilişkileri de gelişmeye başlamaktadır. Bu dönemde çocuk, sahip olduğu becerileri çevresiyle paylaşmak istemektedir. Çocuk, kimi zaman oyun yoluyla kimi zamanda çeşitli etkinliklerde kendisini ifade edebilmektedir (Çağlak-Sarı ve Yaman, 2019).

20. yüzyılda Arnold Gesell ve arkadaşlarının “olgunlaşma teorisi” adını verdikleri kuram oldukça önem kazanmıştır. Bu kuram, fiziksel gelişime dikkat çektiği kadar motor gelişimi de desteklemektedir. Çünkü çocuklarda gelişim hem fiziksel hem motor hem de psikolojik açıdan ele alınmaktadır. Çocuklar sağlıklı ortamlarda gelişme gösterdiklerinde kendilerini çok daha doğru bir şekilde ifade edebilmektedirler (Pınarcık, 2018). Bu ifade şekillerinden birisi de sanat eğitimi yoluyla ortaya konulan sanat etkinlikleridir.

Son zamanlarda 50’den fazla sanat eğitiminin çocuğa etkisini inceleyen 3 farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar, psikolojik yaklaşım, bilişsel yaklaşım ve öz gelişimi yaklaşımıdır. Çocukların iç dünyalarının yansımaları psikolojik yaklaşımdır. Çocukların içinde yaşadıkları dünya hakkındaki genel bilgi yapısı ise bilişsel yaklaşımdır. Çocukların öz gelişimlerine ilişkin olarak sanat eğitimi örnek olarak verilebilir. Çocukların içinde yaşadığı toplumla kendisi arasındaki ilişkiyi anlayabilmeleri, kendilerini doğru bir şekilde ifade edebilmeleri ve toplumla sağlıklı iletişim kurabilmeleri öz gelişim olarak adlandırılmaktadır (Zimmerman ve Zimmerman, 2000’den aktaran Ulutaş ve Ersoy, 2004).

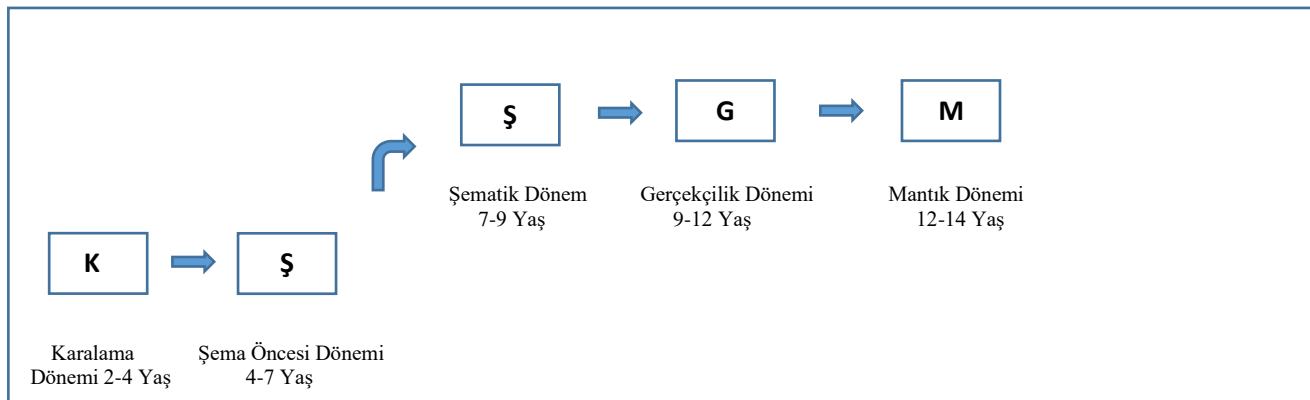
Erken çocukluk döneminde sanat eğitimi bütünsel olarak ele alındığında göz, el, beyin koordinasyonu ile gelişmekte, yaratıcılık ile de bütünleşmektedir. Küçük yaşlardan itibaren sanatın tüm dallarını içinde barındıran bir program içeriğiyle birlikte ele alınan sanat etkinlikleri hayal gücünü de desteklemektedir. Çocukların kendilerini doğru ve kendinden emin bir şekilde ifade edebiliyor olmaları sanat eğitiminin bir parçasıdır. Bu durum, sanatsal yönleri gelişmiş olan çocukların hayal güçlerinin ne kadar zengin ve güçlü olduğunu göstermektedir. İngiltere’de ilk anaokulunun kurucusu olan Margaret Macmillan’a göre ‘erken çocukluk eğitiminin en önemli amacı hayal gücünün eğitimidir’ (Ulutaş ve Ersoy, 2004).

Hayal gücünün gelişimi birçok özgün tasarımın ortaya çıkmasında etkili olan bir beceridir. Hayal etmek, dünyayı olmadığı gibi fakat bir yandan da olmasını istediği gibi deneyimlemektir. İnsan beynine özgü en önemli özelliklerden bir tanesi gerçeklik dünyasında var olmayan şeyleri ve epizodları hayal edebilme becerisidir (Ünveren, 2020). Geleceğe dair düşüncelerimizin oluşmasını sağlayanda bu beceridir. Öte yandan, çocuğun sanatsal gelişimi hayal gücü ile doğrudan ilişkilidir. Hayal gücü de benlik algısıyla birlikte şekillenmektedir (Coşkun ve Kayserili, 2018).

Bireyin düşünsel bir sanat ürünü ortaya koyabilmesi için yaşadığı toplumdaki önce kendisini tanıması gerekmektedir. Bireyin kendini tanıması, kim ve ne olduğunu bilmesi, kendisini doğru bir şekilde ifade edebilmesi benlik algısı ile mümkündür. Bu anlamda yaratıcı, özgün ve kendi yeteneklerinin farkında olan bireylerin yetişmesinde sanat ve benlik algısı temel özellikleri ile benzerlik göstermektedir.

Çocukların neyi bildikleri, neyi anladıkları, neyi merak ettikleri, neyi hissettikleri, neyi hayal edebileceğini, neyi keşfedeceğini, nasıl iletişim kuracağını bilmeleri için sanat çalışmalarına gereksinim duymaktadırlar. Çocukların sanat gelişimi benlikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birçok çalışma literatürde yer almaktadır. (Küçük, 2011; Tanyel-Başar, Işır ve İnce, 2019; Oğuz-Duran ve Tezer, 2005-2009; Özmenteş, 2010). Bu nedenle öncelikle çocuğun sanatsal gelişimini bilmek çok önemlidir.

## 2. ÇOCUĞUN SANATSAL GELİŞİMİ



Şekil 1: Çocuğun Sanatsal Gelişimi

Sanat, çocuğun dünyasına ilişkin en özel alanlardan birisidir. Genel olarak sanat ve sanat etkinlikleri süreç içerisinde değişen ve gelişen dinamik olgulardır. Sanatsal etkinlikler çocuğun kişisel ve sosyal gelişimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca çocuk iç dünyasını dışa vurmak için sanatı bir tür iletişim türü olarakta kullanabilmektedir. Başlangıçta bilinçsizce başlayan bu süreç kâğıt yüzeyindeki lekeler, belli belirsiz çizgiler ve şekillerle kendisini göstermektedir. Çocuğun gelişim sürecine bağlı olarak sanatsal etkinliklere karşı ilgisi ve farkındalığı da zamanla değişiklik gösterecektir (Eliason ve Jenkins, 2003).

Şekil 1’de görüldüğü gibi çocukların sanatsal gelişimini; karalama, şema öncesi, şematik, gerçeklik ve mantık dönemi olarak sıralamak mümkündür. İlk dönem olan karalama dönemi çocuklara şaşırtıcı keşifler yapma fırsatı sunmaktadır.

### 2.1. Karalama Dönemi

Küçük bir çocuğun kalemle herhangi bir yüzey üzerinde bıraktığı izler onun sanatla ilk buluşmasıdır. Çoğu zaman rastgele olan bu çizgiler, belirli bir biçimsel özellik göstermezler. Karalamalar zaman zaman kâğıttan taşmaktadır. Çocuk, ilk zamanlar bu rastlantısallığın farkında değildir fakat küçük kas gelişimine paralel olarak (çizme, boyama, yırtma vs.) farkındalığı gelişmektedir. Kâğıt üzerinde bıraktığı izleri keşfeden çocuk, karalama alanını kontrol etmeye başlamaktadır. Başlangıçta dikeyler ve yataylarla başlayan bu süreç, dairesel hareketlere ve geometrik şekillere evrilmektedir. Kendi bedenini kontrol edebildiğini fark eden çocuk, çizgilerin hareketlerini de değiştirme ve bundan keyif almaktadır. Bu durum, çocuk için adeta bir oyun niteliğindedir ( Malchiodi, 1998).



Şekil 2: İki yaş (Karalamaları) çizgileri (Kellogg)

Kaynakça: Artut, K. 2004. Okul Öncesi Resim Eğitiminde Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeylerine İlişkin Bir İnceleme.

Öte yandan çocuğun bu dönemde tamamen rastlantı sonucu edindiği tecrübelerin sanatsal açıdan bir değeri yoktur. Bu nedenle Luguette bu evreye “rastlantısal gerçekçilik” adını vermiştir. Çocuk, bu dönemde her şeyi anlamlandırma isteğine sahip olmasına rağmen , bu yaşlarda henüz şekil-anlam birlikteliğini kurgulayabilecek bir duruma gelmemiştir. (Samurçay, 2006:26).

Linderman’a (1997) göre, çocukların tüm bu çizgisel aktiviteleri, kendi içinde farklı gelişim basamaklarını oluşturur. Bunlar aşağıdaki gibi 3 basamaktan oluşmaktadır,

- ✓ Kontrolsüz Karalamalar ( Çizgiler genellikle gelişigüzedir. Kol ve bilek hareketleri ile yapılır ve geniş alan kaplarlar).
- ✓ Kontrollü isimlendirilen karalamalar (Motor koordinasyonunun gelişmesiyle başlayan kontrollü karalamalar ile el kol hareketleri ve çizgiler arasındaki ilişkiyi keşfeder).
- ✓ Bir rahatsızlığı ya da durumu anlatan karalamalar (Çocuklar yaptıkları karalamaları adlandırmaya başlar. Çocuk, yakın çevre ile ilişki kurar, bazı geometrik formları bir nesne veya insan figürü olarak isimlendirebilir) (Yıldız-Çiçekler ve Öner Koruklu, 2013).

Karalama dönemini tamamlayan çocuklar bir diğer aşama olan şema öncesi döneme geçmektedir.

### 2.2. Şema Öncesi Dönemi

Karala döneminin hemen ardından şema öncesi dönem başlamaktadır. Bu dönemde ilk göze çarpan çalışmalar insan figürleridir. 3 yaş civarında başlayan bu figürler, ayrıntı barındırmamaktadır. Baş kısımları genellikle büyük dairesel formlar ile tamamlanmaktadır. 4 yaş itibarıyla ise insan figürleri ayrıntılanmaya başlamaktadır. Baş sembolize eden dairelerin altına eklenen bacaklar ile figürler artık daha belirgin bir hale gelmiştir.



Şekil 3: Şema Öncesi Dönem  
Kaynakça: Ada Okulları Arşivi

Bir diğer ifade ile, 4 yaş civarında çocuklar oldukça anlaşılabilir biçimler çizmeye başlarlar. Şöyle ki; 5 yaş itibariyle çevresindeki nesnelere daha anlamlı hale gelmektedir. İnsanlar, ağaçlar ya da evler artık tanınmaya başlamıştır. (Fakat yine de bazen bunları tam olarak çizimlerine yansıtamayabilir). 6 yaş itibariyle ise biçimler ve şekiller konu çerçevesinde kullanılmaktadır. Yapılan resmin türünü belirleyecek türlü öğeler ortaya çıkar (Yavuzer, 1992:41). Bu dönem işlem öncesi dönemin bir parçasıdır. Çocuk artık sembolik düşünme, bağlantıları görme, sınıflandırma ve sayıları anlama yeteneği kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla çocuk artık kendini çevrenin bir parçası olarak görmekte ve çevresindeki nesne ve insanlarla özdeşim kurmaya başlamıştır. Lowenfeld'e göre bu dönemde çocuk resim yapma, düşünme ve gerçek arasındaki ilişkileri keşfetmeye başlamaktadır (Akt: Malchiodi, 1998:121-123).

Öte yandan, resimlerin konuları da kendisi ve yakın çevresi ile ilişkilidir. Çocuk en içten ve doğal halini resimlerine yansıtmaktadır. Resimlerinde kısıtlama ya da mükemmellik endişesi yoktur. Figürler gerçek boyutlarının dışında ve zaman zaman sürreal bir şekilde resmedilmiştir. Örneğin, ev boyutunda çiçekler, insan boyutunda kuşlar gibi. Resimlerde derinlik algısı yoktur. Evler, ağaçlar, bulutlar genellikle cepheden çizilmiştir. Ayrıca çocuklar düzleme özelliği ile resim yapmaktadırlar. Şöyle ki, nesnelere resim düzlemi içerisinde yer almaktadır. Yani nesnelere birçok görüş noktasından bakılıyor gibi çizilmektedir. (Resim 9). Örneğin; çocuklar ya kâğıdı resim yaptıkları yöne doğru çevirmekte ya da kendileri kâğıdın etrafında dönerek resimlerini yapmaya devam etmektedir.

Bununla birlikte yine bu dönemde çocuklar için "ev" kavramının önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle mutlu bir aileye sahip olan çocukların bacasından duman çıkan ev kavramını sıklıkla ele aldıkları görülmektedir. Bu anlamda çocukların yaptıkları resimlerin bir dili olduğunu ve kendisine ait önemli bilgileri içinde barındırarak bizlere yardımcı olabileceğini söyleyebiliriz (Buyurgan ve Buyurgan, 2007:58-59). Erken çocukluk dönemi sanat gelişiminde sırası ile diğer dönemleri şematik dönem olarak adlandırmak mümkündür.

### 2.3. Şematik Dönem

Bu dönem yaklaşık 7 yaşlarında başlamaktadır ve okul öncesi dönemin hemen ardından gelmektedir. Çocuk bu dönemde bir olaya ya da objeye yüklediği anlamlar ile şemanın oluşumunu belirlemektedir. Çocuğun resimleri artık daha ayrıntılıdır ve bu dönem de yapılan resimler kendi içlerinde bir dil oluşturmaktadır. Figürler artık sadece cepheden değil profilden de çizilmeye başlanmıştır. Resimde yer alan figürler veya nesnelere gerçek boyutlardadır. Bu resimler, görsel gerçekçilik olarak adlandırılmaktadır. Bir başka ifade ile ağaçlar, kuşlar, evler gerçekçi bir algıyla çizilmekte ve birbirleriyle ilişkilendirilmektedir. Gerçeği elde etme isteklerinden ötürü figür ve nesnelere renklendirmektedirler. Renklendirme sırasında ise sıcak- soğuk ayrımı yapmadan orijinal renge sadık kalmaktadırlar. Fakat sevdikleri ve hissettikleri duyguya ilişkin renkleri de kullanmaktan kaçınmazlar (Özsoy, 2005: 49; Yavuzer, 1998: 57).

Şema Kavramı; çocuğun deneyimleri ve algısı sonucunda bir figüre ait şablonu ifade eder. Örneğin çocukta aile kavramına ilişkin bir kavram belirlediğinde onu zihnindeki gibi resmetmektedir. Çocuk bu şemaya kendi benliği ile ulaşmıştır. Her çocuğun şeması birbirinden farklıdır. Çünkü her çocuk kendisine özgü yetenekler ve özellikler ile dünyaya gelmektedir. Zengin bir şemaya sahip olan çocuğun çevresi ile olan iletişimi daha kuvvetlidir ve algıları daha çok gelişmiştir.

7 yaş civarında ayrıntılarla resmedilmeye başlanılan resimsel ifadeler 8 yaş ile birlikte nesnelere arasında kurduğu ilişkilerdeki derinlik algısıyla devam eder. Çocuk artık dünyayı daha bütünsel bir şekilde algılamaktadır. Bazı çizimlerinde kuş bakışı bir yaklaşımda görülmektedir. Tüm bu temalar çocuğun gelişimi hakkında fikir vermektedir (Kellogg, 1955). Sanat gelişiminde sırasıyla diğer dönem gerçekçilik dönemidir.



#### 2.4. Gerçekçilik Dönemi

Önceki dönemlere göre çizimler ayrıntılı ve gerçeğe oldukça yakındır. Bu dönem artık ergenlik öncesi süreci kapsadığı için çocuklarda bedensel, fiziksel ve psikolojik değişimlerde görülmeye başlanmıştır. Ayrıca kız ve erkek çocuklarının ilgi alanlarındaki değişikliklerde yine dikkat çekmektedir. Kız çocukları genellikle gündelik konular üzerinde dururken, erkekler çoğunlukla arabalar, futbol maçları, gemiler gibi konuları resmetmişlerdir (Malchiodi, 1998).

Bu dönemde somut düşünce gelişmiştir. Çocuğun resminde artık erken yılların güçsüz fakat özgür havası kalkmış, içinde yaşadığı kültür ve toplumun bazı zevk ölçülerinin uyma kaygısı egemen olmuştur''(Yavuzer, 1998: 65). Çocuk artık toplumun bir parçası olduğunun farkındadır. Dolayısıyla ele alacağı konuları uzun uzun düşünmektedir. Öte yandan , çocuk nesnelere aslına uygun ve gerçekçi yapma isteğini gerçekleştiremezse resimden uzaklaşma eğilimine gidebilir. Ayrıca bu dönemde yalnızca fiziksel olarak değil zihinsel ve duygusal açıdan da geliştiği için o zamana kadar yaptıkları yetersiz gelmeye başlamaktadır. Örneğin; Yapmış olduğu çizimleri beğenmez ve tekrar dener. Öte yandan; gelişen dil gelişimi kendilerini daha net bir şekilde ortaya koyabilmelerini sağladığı için resim gibi farklı ifade türlerine duydukları ihtiyaçta azalmıştır (Büyükkarabacak, 2008). Sanat gelişiminde son dönem mantık dönemi olarak adlandırılabilir.

#### 2.5. Mantık Dönemi

Bu dönem ergenlikle ilişkilidir. Ergenlik döneminin getirdiği duygusal dalgalanmalar ve benlik arayışı hem çocuğun kişiliğine hem de resme yansıttığı duygulara ilişkin ipuçları vermektedir. İnsan figürleri artık son derece gelişmiştir ve renk kullanımı da farklılaşmıştır. Renkler arasındaki açık koyu dengeleri artık daha belirgindir.

Ergenlik, bireyselliğin yoğun olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bireyleri sıklıkla grup çalışmalarına teşvik etmek gerekmektedir. Konular ise (karşı cinsin farkına varılmaya başlandığı için) aşk, sevgi ve mutluluktur. Ayrıca çoklu düşünce geliştiği için mizah yeteneği gelişmiştir ve karikatürist çizimlerin de arttığı görülmektedir. Güncel olaylara karşı ilgi artmıştır. Bireyler kendilerini resimle ifade edemedikleri noktada yazı dilini de kullanmaya başlamışlardır (Edward ve diğ., 1994; Akt: Cadwell, 2003). Benliği ve benlik algısının detaylı olarak bilinmesi çocuğun gelişimi açısından büyük bir ihtiyaçtır.

### 3. BENLİK VE BENLİK ALGISI

Benlik, bireyin özelliklerinin tümünü içermektedir. Kişinin kendisine yönelttiği "ben kimim" sorusuna verdiği cevaplar bütünüdür. Her birey doğuştan getirdiği özellikler ve çevresel etmenler ile kendisine bu soruyu yönelterek cevaplar aramaktadır. Psikolojik açıdan bakıldığında bazı davranışlarımızı tanımlamak daha kolayken, bazılarını daha zor hatta bazen hiçbir şekilde açıklayamayız. Çünkü benliğin nesnel değil öznel bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Kişinin dıştan gelen tepkilere karşı takındığı tavır bu algı sayesinde şekillenmektedir (Harter, 2012).

Benlik kavramı, bireyin kendisini tanımlarken inanarak ifade ettiği yetenekleri, tutumları, davranışları ve geliştirdiği değerlerdir. Benlikte oluşan bu zihinsel temsillerin çocuğun etkinliklere eğilimini, arkadaş seçimini ve strese karşı yılmazlığını, duygusal ve sosyal dünyasını etkilediği söylenebilir (Berk, 2007).

Bireyin, benliğe ilişkin olarak hafızasında oluşturduğu kavramlar, o zamana kadar edindiklerinden çok farklı olmamasına rağmen daha karmaşık ve çeşitlidir. Kihlstrom ve Cantor (1984) benlik kavramlarının zihinde temsil edilimleri itibarıyla içerik bağımlı kavramlar olduğu görüşündedir. İçerik bağımlı benlik kavramları, bireyin çeşitli durumlarda kendisiyle ilgili inançlarını temsil etmektedir (Fiske ve Taylor, 1991).

Öte yandan, Freud güçlü bir benlik hissine (ego) sahip olmanın bireyin hem kendi ihtiyaçlarının farkında olacağını hem de toplumun kişiye koyduğu sınırları sezebileceğini belirtmiştir. Freud'a göre benlik 3'e bölünmüştür (Gençtan, 1998). Bunlar id, ego ve süper ego olarak bilinmektedir.

- ✓ İd: Doğumdan itibaren var olan tek katmandır. Kişiliğin bu katmanı tamamen bilinçaltıdır. Genellikle dürtüsel, ilkel ve hayal odaklıdır. Freud'a göre id, bütün ruhsal enerjinin kaynağıdır ve bu da kişiliğin en temel unsurudur. Öte yandan, id 'in haz ilkesi ile doğrudan ilişkisi olduğu bu dürtüyle yönetildiği bilinmektedir. Eğer bu dürtü tatmin edilmezse, endişe ve gerilim kişiye hâkim olur.
- ✓ Ego: Günlük kullanım dilinde sadece kendisini düşünme, bencil ve aşırı özgüvenli gibi anlamlara gelen ego, insanoğlunun dış dünya ile uyum içerisinde yaşamasını sağlayan zihinsel işlevler bütünüdür. Dış dünyanın gerçekleri ve iç dünyanın haz arayışı arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Bazı kaynaklarda düzenleyici, dizge adını almaktadır çünkü ego'nun görevi düzenlemektir.

- ✓ Süper-ego: Üst benlik olarakta bilinmektedir ve ego'nun bir parçasıdır. Süper- ego genellikle baba figürü ile ilişkilendirilmektedir ve kültürel adetlerin içselleştirilmiş bir yansımasıdır. Ahlak ve toplum normlarına göre şekillenir. Toplumun sesi gibi davranarak, davranışın uygunluğunu belirler.

Benlik kavramı, diğer insanlarla etkileşimde bulunduğumuzda bize ait olan ile bizim dışımızda kalanı ayırdeden bir alan gibidir. "Ben çok çalışkanım", "ben iyi bir insanım", "ben işimi seviyorum", "ben gürültüden hoşlanmam" dediğimizde kendimizi, içinde bulunduğumuz toplumun veya grubun içinde bir şekilde konumlandırmış oluruz. Benlik kavramı ile kendimizi bizim dışımızda kalanlardan ayırarak kendimize özel bir alan oluşturduğumuz bir kavramdır. Oluşturduğumuz bu alanı korumak, geliştirmek ve sosyal etkileşim içinde konumlandırmak için de çok büyük çaba gösteririz. Bu çaba ise "ben olma savaşı" biçiminde nitelendirilmektedir (Cüceloğlu, 1992).

Diğer taraftan, William James (1890) 'in "The Principles of Psychology" isimli kitabı benlik kavramının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu kitap, 4 benlik türünden bahsetmektedir. Bunlar;

- ✓ Maddesel Benlik
- ✓ Sosyal Benlik
- ✓ Ruhsal Benlik
- ✓ Saf Ego

James, benlik türlerini "bilen ben" ve "bilinen ben" olarak sınıflandırmıştır. Bilen ben kişinin kendisine dönüp iç dünyasına bakmasıdır. Bilinen benlik ise beni/bana olan yönünü 3 temel ögeye ayırır. Bu 3 temel öge; maddi, toplumsal ve manevi benliktir. Maddi benlik kişinin sadece bedenini değil sahip olduklarını da (eşyalar, ürettiği çalışmalar gibi) kapsar. Bir nevi insanın sosyal yönüne vurgu yapmaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve dış çevre tarafından tanınma isteğine sahiptir. Dolayısıyla kişinin dış çevrenin saygısı ve ilgisi olmadan anlamlı bir benlik oluşturması mümkün değildir. James'e göre birden fazla sosyal benlik vardır ve insan çevresindeki insanlara farklı sosyal benliklerini gösterebilmektedir. Ruhsal (manevi) benlik ise duygularımızın özüdür. Kim olduğumuza ilişkin duygu ve düşüncelerimizdir. Saf ego ise dış dünyanın etkisi altında biçim değiştiren id'in parçasıdır.

Yine benlik üzerine çalışmalar yapan bir diğer isim Cooley'e göre insanlar , gelişim süreci içerisinde dış etkenlerin etkisinde kalarak diğer insanların onları nasıl gördüğü ve ne düşündükleri hakkında bir bilinç geliştirmektedirler. Zihinde beliren bu bilinç çoğunlukla doğru olmasa bile yine de birey için önemlidir (Arıcak, 1999).

Hemen hemen Cooley'e benzer bir tarzda benliği ve gelişimini açıklayan, bu konuda önemli katkıları bulunan bir diğer isim George Herbert Mead'dir. Mead, benliğin sosyal etkileşim içinde oluştuğunu ve geliştiğini vurgulamıştır. Mead'ın gerek felsefi düşüncesinde gerekse benlik kuramında bir bütünlüğü, birliği savunma ve temellendirme gayreti içinde olduğunu, madde ve form, obje ve suje ya da ruh ve beden olmak üzere hem birey açısından hem de bireyle doğa arasındaki ilişki açısından çatalaşılmaya götüreceği bir anlayışı reddettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte o, başta bilim olmak üzere sistemlerin, varlığı anlayabilmek amacıyla analitik bir yöntem kullanmalarını, diğer bir deyişle varlığı anlamak amacıyla onu parçalar halinde ele alma çabalarını da kabul etmektedir (Kınağ, 2017).

Mead, varlığı bir bütün olarak ele almaktadır. Ona göre deneyimin bütünlüğünü sağlamak için zamanın ve zamanın getirdiği zıtlıklar bir arada bulunmaktadır. Mead' e göre ne insan toplulukları zihinler ve benlikler olmadan oluşabilir, ne de insan toplulukları içinde yaşamadıktan sonra bireylerin zihin ve benliğini ortaya çıkartabilir.

Buraya kadar irdelendiğinde pek çok kuramcının "benlik" kavramına bakış açıları incelenmiştir. Bu bakış açıları birbirinden bağımsız gibi gözükse de temelde aynıdır. Buradan hareketle benlik kavramı ile birlikte "benlik algısı" da ele alınmalıdır. Benlik algısı, doğuştan ve çevrenin etkisiyle 2 yaşından itibaren oluşmaya başlamaktadır. Olumlu ya da olumsuz olarak şekillenebilmekte ve kişinin kendisi ile ilgili algılarının bütünüdür. Her insan ilk yaşantı deneyimlerini önce ailesinde daha sonra yakın çevresinde edinmektedir. İlk öğrenilen durumlardan en önemlisi bireyin kendisi hakkındaki düşünceleridir. Ailede gelişen güvenli bağ ile bireyde sağlıklı bir benlik bilinci oluşmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2019).

Benlik algısı, bireyin hayatı boyunca deneyimlediği olumlu veya olumsuz tüm deneyimler ve bu deneyimlere yüklediği yargıların tamamına verilen isimdir. (Demoulin, 1999). Bee ve Boyd (2009) benliği, bireyin kendi benliğine atfettiği özellikler olarak tanımlamıştır. Benliğin içerisinde yer alan duygu, düşünce ve bilgilerde buna dahildir. Başka bir açıdan bakıldığında ise benlik kavramı, çocuğun kendisi ile düşüncelerin kafasında şekillenmesidir. Bu da çocuğun, kişilik özelliklerini belirleyecektir. Örneğin; içine kapalı ve girişken bir birey olması gibi. Benlik, doğuştan gelen bir özellik değildir. Çocuğun benliği dünyayı izlediği bir gözlük gibidir ve başkalarıyla ilişkilerimizden veya tamamen kendi düşüncelerimizle ortaya çıkar. Örneğin, başarı ya da başarısızlık

gibi unsurlarla , okul yaşantısında uygun davranışı gösterme ile ve bir takım başka olaylardan etkilenir (Yorulmaz, 2017). Bir başka ifade ile bireyin özelliklerine, mizacına ve kim olduğuna dair ipuçları içermektedir. İlk yıllarda ailede başlayan güvenli bağlar ile bireyde sağlıklı bir benlik bilinci gelişebilmektedir. Buna bağlı olarak benlik algısının olumlu gelişmesi kişinin yaşamını ve çevresi tarafından algılanış biçimini de etkilemektedir. Çocukluğun ilk dönemlerinde yerleşen benlik algısı ilerleyen yaşlarda etkisini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Olumlu benlik algısına sahip kişilerin duygusal zekâsı yüksek, olaylara karşı duyarlı ve empati yetenekleri gelişmiştir.

Bireyin sosyal becerileriyle ilişkili olan benlik algısı çok boyutlu ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Temelde akademik, sosyal ve fiziksel benlik algısı olmak üzere üç alt boyuttan oluşur ve bu yapı içerisinde akademik benlik algısı, matematik, dil gibi özel alanlara; sosyal benlik algısı, arkadaş ve aile ilişkilerine; fiziksel benlik algısı ise fiziksel yetenek ve fiziksel görünüm gibi alt faktörlere ayrılır (Swan ve diğ., 2007:89). Bu alt faktörler kendi içlerinde de ayrılarak benlik algısının bütünü oluşturmaktadır.

Erken çocukluk dönemi olan 3-5 yaşları arasındaki çocuklardan birine kendini anlatır mısın? Diye sorulduğunda “Benim adım Mehmet! Benim mavi yeni ayakkabılarımı gördün mü? 4 yaşındayım. Dişlerimi kendim fırçalayabiliyorum. Bu tren yolunu ben yaptım...” gibi cevapları almak çok muhtemeldir. Erken çocukluk döneminde benlik kavramının; çocukların becerileri, fiziksel görünümleri, sahip oldukları nesnelere gibi gözlenen nesnelere oluştuğunu söylemek mümkündür (Santrock, 2021).

Araştırmanın bu kısmına kadar çocukların sanat gelişimleri ve benlik algıları detaylı biçimde anlatılmıştır. Çocukların sanat gelişimi ile benlik algıları arasındaki ilişkinin anlaşılması gerekmektedir.

#### 4. ÇOCUĞUN SANATSAL GELİŞİMİ VE BENLİK ALGISI

Her birey dünyaya geldiği andan itibaren çevresini tanıma ve anlamlandırma isteğine sahiptir. İnsan kendisini dünya ile konumlandırmak istemekte ve hayatı boyunca çeşitli gelişim evrelerinden geçmektedir. Bu evrenin başlangıcı çocukluk dönemi ile başlamaktadır. Çocukluk dönemi yaratıcılığın ve hayal gücünün en yoğun olduğu dönemdir. Yaşama dair algılarda yine bu dönemde kendisini göstermektedir.

Darwin , tüm insanlığın bilinçli bir irade olmaksızın geliştiğini, çocuğun da buna bağlı olarak evrim doğrultusunda olgunlaştığını belirtmiştir. Çocuk , kendi gelişim sürecini sezgisel olarak düzenlemektedir. Bu “planlı gelişimin nasıl bir yol izleyeceğini içsel olarak bilen çocuğun” bilinçaltı isteklerini ortaya çıkarabilmek için, çocuk üzerinde derinlemesine gözlem yapılmalıdır (Christensen ve James, 2008: 17).

Yaşamın ilk yılları, bireyin dış dünya aracılığıyla kendisini tanıması ve kendisi ile ilgili bir algı oluşturmaya başlaması açısından oldukça önemlidir. Erken çocukluk döneminde ebeveynlerin çocukların dış dünya temsili olduğu düşünüldüğünde, benlik kavramı yetişkinlerin çocuğa yönelttikleri tutumların bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. (Yavuzer, 2007: 26-28; Cüceloğlu, 2008: 347-400; Cevher ve Buluş, 2007: 64).

İnsan, varoluşundan bu yana varlık sebebine ilişkin derin sorgulamalar içerisinde. Bu sorgulamalar benliğin varlığı ile açıkça ortaya konulabilmektedir. Çocuklarda benlik gelişimi çocuğun sadece kendisine yönelik algısıyla ilgili değildir. Çocuğun tüm çevresi benliğini doğrudan etkilemektedir. Çocuklar benlik değerlerini geliştirmek için kendi yeteneklerinin ve kişilik özelliklerinin farkında olmalıdır. Darwin’ göre çocuk evrim süreci boyunca gelişmektedir Tüm bu süreçte çocuğun geliştireceği benlik bilinci ise derinlemesine yapılan bir gözlemlerle incelenebilmektedir. Darwin bu amaçla kendi çocuğunun gelişimini doğduğu andan itibaren not etmiştir. Bu günlüklerde yer alan notlar ile çocuğun çizdiği resimlerde bulunmaktadır.

Çizim, çocuğun iç dünyasının ve benliğinin kolaylıkla ifade edildiği en özel alanlardan birisidir. Çocuk başta resim ve diğer tüm sanatsal etkinlikler yoluyla benliğinde oluşturduğu imgelemleri somut bir şekilde yansıtabilmektedir. Çocuk, benliğinde var olan çatışmaları, baskıları, korkuları ya da olumlu duyguları dış dünya ile paylaşmak istemektedir. Bu anlamda sanat, çocuk için güvenli bir alan oluşturmaktadır. Bu güvenli alan içerisinde yargılama, eleştirme bulunmamaktadır. Ayrıca çocuk, tüm benliğiyle kendisi gibi olabilmektedir (Machover, 1949).

Sanat ve benlik algısı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise yüksek benlik algısıyla yetişmiş bir çocuğun özgüveni ve kendisini ifade etme biçiminin belirgin bir şekilde farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Yüksek benlik algısına sahip çocuk, sanatın özgür ve yaratıcı yönünü tüm yanlarıyla kullanabilmektedir. Sanat, insanın kendisini tanıyabileceği en özel alanlardan birisidir. İnsanın kendi bilinciyle buluşması ve duygularını aktarabilmesini sağlamaktadır. Çocuklarda benlik algısıyla birlikte sanat algısının da gelişmesi beklenmektedir.

Okul öncesi dönemde kapsamlı ve ayrıntılarıyla ele alınmış bir sanat eğitimi uygulamaları çocukların yaratıcılıklarını geliştirebilecek çok büyük bir potansiyel taşımaktadır. Duygularını tam olarak ifade edebilenin yollarını bilemeyen çocuklar için sanat etkinlikleri önemli bir yol göstericidir. Çünkü sanat etkinlikleri ile çocuklar bir tür iletişim biçimi oluşturmakta, rahatlamakta ve kendilerine özgü ürünler oluşturarak doyuma ulaşmaktadırlar.

Ayrıca, çocukların ortaya koymuş oldukları sanat ürünleri onların duygu ve düşünceleri hakkında eğitimcilere bilgi vermektedir. Çocukların sanat eğitimi sırasında makas, tutkal, boya ve fırçaları kullanması el-göz koordinasyonlarının gelişmesini, kavramlar ve problemler hakkında düşünmelerini sağlamaktadır (Edwards ve Nabors,1993; Eliason ve Jenkins, 1994).

Çocukluk, bireyin hayatı boyunca sürdüreceği kişiliğini belirleyen bir dönemdir. Güçlü benlik algısını kazandırmak üzere geliştirilen sanat etkinlikleri , sanat eğitiminin amaçları arasında yer almaktadır. Sanat ve çocuk birbirini tamamlayan, değişen ve gelişen , dinamikliği olan bir olgudur. Her çocuk kendisine özgü nitelikleri içinde barındırır ve hiçbir zaman iki çocuk birbirine benzemez. Her bir çocuk bilişsel, duyuşsal ve fiziksel açıdan farklılıklar gösterir. Bu nedenle sanat etkinlikleri sırasında da bu farklılıkları ortaya koyabilirler. Çocuklar farklılıklarını ve taşıdıkları özellikleri belli bir yaşa gelinceye kadar gizleme gereği duymazlar (Artut, 2002).

Çocuk, sanat etkinliklerini yaratıcı yönünü ortaya koyabilmek için kullanmaktadır. Yaratıcılığın kapsadığı duygusal ve düşünsel basamaklar benlik algısına kadar uzanmaktadır. Sanat eğitimi ile görsel algısı gelişmiş, kendisini sanat yoluyla ifade edebilen, içinde yaşadığı çevreyi / kültürü tanıyan, o kültürü koruyan , gelecek nesillere aktarma sorumluluğunu üstlenen, dünya kültür mirasına saygılı, yaratıcı ve yapıcı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Sanat eğitiminin bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmesi için eğitim sistemi içerisinde sekteye uğramadan yer bulması oldukça önemlidir (Buyurgan, U. ve Buyurgan, S.).

Sanat, bireyin kişisel gelişimini doğrudan etkileyen bir alandır. Bireyin düşünsel bir sanat ürünü ortaya koyabilmesi için öncelikle kendini tanıması yani benlik algısının gelişmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla kendi benliğiyle uyum içerisinde olan ve onu içselleştiren bir çocuk, ilerleyen zamanlarda bu yeterlilik bilinciyle hareket edecektir.

## 5. SONUÇ

Herkesin öz kişiliği hakkında bilgi sahibi olduğu zihinsel bir temsil olarak “benlik” başkalarından farklı olduğumuzu düşündüğümüz durumlarda kendi içimizde bir tutarlılık ve süreklilik duygusunu uyandırmaktadır. Dolayısıyla benlik, insanın varoluşunun temellerinden birisidir.

Benlik, oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve bireyin kişiliğinin temel noktasıdır. Benliğin karmaşık yapısı farklı birçok olguyu içinde barındırmaktadır. Benliği oluşturan özellikler şu şekildedir; fiziksel görünüş, demografik nitelikteki özellikler ve her çeşit eğilim. Dolayısıyla her çocuk benliğini ortaya koymak istediğinde soyut olan bu kavramı somutlaştırmak zorundadır. Bunun için sanatın birçok dalını kullanabilmektedir. Sanat, insanın benliğini olduğu gibi ortaya koymasını sağlayan bir alandır.

Sanatsal yaratım sürecinde çocuğun amacı bir yapıtı ortaya koymak değildir. Duygu ve düşüncelerini dış dünyaya aktarmak isteyen çocuk için sanat, bir tür kendisini aktarım biçimidir. Benlik algısı sanatsal yaratıcılık süreci ile birlikte geliştiğinde çocukta olumlu benlik algısı gelişmektedir. Olumlu benlik algısı herkesin sahip olmak istediği bir durumdur.

Ele alınan konuya ilişkin olarak Tanyel-Başar, Işır ve İnce (2019), sanat ile benlik algısı arasındaki ilişkiyi tartışmışlardır. Çalışmaya göre, bireyin bir sanat ürünü ortaya koyabilmesi için öncelikle kendisinin farkında olması gerekmektedir. Kendi kimliğini çözümlen ve özümseyen birey, ortaya koyacağı sanat eserini de içselleştirerek anlamlı hale getirmektedir. Çünkü, kendisi ile içselleştirmedeği ve bağ kuramadığı bir konu veya durumla ilgili ele aldığı çalışmalar daima eksik kalacaktır. Bireyin ortaya koyduğu sanat çalışmasına içten bir şekilde inanması , sanatsal ürünün niteliğiyle de doğru orantılıdır. Araştırma sonunda bireyin sanat gelişimi ile benliği arasında bir ilişki olduğu bilgisini desteklemektedir.

Bağatır (2017) Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören öğrencilerin sanata ilişkin düşünceleri ve sanat-benlik algılarının incelemiştir. LoVette (1997:303), okulların başarılı olabilmeleri için öğretmenlerin benlik kavramı üzerine odaklanmalarının gerekliliğini belirtmiştir. Çünkü ona göre öğrencilerin benlik kavramı ve okulda gösterdikleri başarı arasında pozitif bir ilişki vardır. Başaran'a (1996:114) göre ise bir kişinin başarılı olabilmesi ve yaptığı isten doyum alabilmesi ve mesleğinin gereklerine uyması gerekmektedir. Dolayısıyla mesleğe karşı olumlu tutum ve görüşler öğretmen adayları açısından önemlidir. Öğretmen adaylarının sanata olan olumlu bakış açıları, sanatsal aktivitelerde bulunmaları ve mesleklerinin gereklerine inanmaları onları pozitif anlamda etkilemektedir.

Oğuz-Duran ve Tezer (2009), sanatsal benlik kavramının benliğin diğer boyutları ile ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda; sanatsal benlik kavramı yüksek olan grupta olan çocukların kişisel ve sosyal benlik kavramı puan ortalamalarının sanatsal benlik kavramı düşük olan grupta yer alan çocuklardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgu makaleyi destekler niteliktedir.



Oğuz-Duran ve Tezer (2005), sanat-benlik kavramını ölçmek amacıyla bir araç geliştirmişlerdir. Orta Doğu teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 277 öğrenci ile geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmışlardır. Ülkemizde benliği ölçmek amacıyla birçok ölçme aracı bulunmaktadır. Ancak sanat-benlik ölçme aracı olarak öncü bir çalışmadır. Araştırma bireylerin sanat gelişimi ile benliği arasındaki ilişkinin ölçülmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bu araştırmanın sonucunu destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bu bulgular, araştırma kapsamında tartışılan, çocuğun sanatsal gelişimi ve benlik algısı arasındaki ilişkiyi desteklediği bulgusu ile bire bir örtüşmektedir.

#### KAYNAKÇA

1. Arıca, T.O. (1999). "Grupla Psikolojik Danışma Yoluyla Benlik ve Mesleki Benlik Saygısının Geliştirilmesi". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
2. Artut, K. (2002). Sanat Eğitimi Kuram ve Yöntemleri, Anı Yayıncılık, Ankara.
3. Bee, H., ve Boyd, D. (2004). The Developing Child (10th Edition). Boston: Pearson.
4. Berger, K. (2005). The Developing Person Through The Life Span (6th Edition). New York: Worth Publishers.
5. Berk, L. E. (2007). Development Through The Life Span (4th Edition). Boston: Pearson:International Edition
6. Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2007). Sanat Eğitimi ve Öğretimi, Pegem Yayıncılık, Ankara.
7. Büyükkarabacak, O. (2008). "Çocuk Resimlerinde İmgelerin Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İstanbul.
8. Cadwell, L. B. (2003). Bringing Learning to Life. New York: Teachers College, Columbia University.
9. Cevher, F.N. ve Buluş, M. (2007). "Benlik Kavramı ve Benlik Saygısı: Önemi ve Geliştirilmesi", Akademik Dizayn, 2 (1): 52-64.
10. Coşkun, M., ve Kayserili, M. E. (2018). Görsel sanatlar öğretmenlerinin sanat benlik kavram düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Studies in Educational Research and Development*, 2 (2), 115-143.
11. Cüceloğlu, D. (1991). İnsan ve davranış, Remzi Kitabevi, İstanbul.
12. Cüceloğlu, D. (2008). İnsan ve Davranış: Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi, İstanbul.
13. Çağlak-Sarı, S. ve Yaman, Ç. (2019). Fiziksel ve Motor Becerilerin Oyun Yoluyla Desteklenmesi. Erken Çocukluk Eğitiminde Oyun içinde. (Editör: Hülya Gülay Ogelman). Eğiten Kitap, Ankara.
14. Demoulin, D.F. (1999). "A personalized development of self concept for beginning readers", *Journal of Education*, 20 (1): 14.
15. Duran, O. N. ve Tezer, E. (2005). "Sanat Benlik Kavramı Ölçeği 'nin Geçerliliği ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 3(23): 47-55.
16. Edwards, L.C. ve Nabors, M.L.(1993). "The Creative Art Process: What It is and What It is not. *Young Children*", 48 (3): 77-81.
17. Eliason, C. ve Jenkins, L. (1994). "A Practical Guide to Early Childhood curriculum. Merrill, an imprint of Macmillan college Publishing Company", U.S.A: 289- 294.
18. Eliason, C. ve Jenkins, L. (2003). A Practical Guide to Early Childhood Curriculum. Seventh Edition, New Jersey: Merrill Prentice Hall.
19. Gençtan, E. (1998). Psikanaliz ve sonrası. 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
20. Harter, S. (2012). Self Perception Profile for Adolescents: Manual and questionnaires (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
21. Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2019). Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
22. Kellogg, R. (1955). What children scribble and why. San Francisco, CA: Author.
23. Kellogg, R. (1969). Analyzing children's art. Palo ALTO, CA: Mayfield.
24. Kınağ, M. (2017). "George Herbert Mead'in Sosyal Ahlak Anlayışı", *Dini Araştırmalar* 20 (51): 87-116.

- 25.Küçük, D.P. (2011). “Müzik Etkinliklerine Katılan ve Katılmayan Çocuklarda Benlik Saygısı ve Müzik Yeteneğine Yönelik Öz yeterlilik Algısının İncelenmesi”, İlköğretim online. 10 (2): 512-522.
- 26.Malchiodi, C. A. (1998). Çocukların Resimlerini Anlamak, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- 27.Machover, K. (1949). American lectures in psychology: Vol. 25. Personality projection in the drawing of the human figure: A method of personality investigation. Springfield, IL, US: Charles C Thomas Publisher. <http://dx.doi.org/10.1037/11147-000>.
- 28.Malchiodi, C. A. (1998). Çocukların Resimlerini Anlamak, İstanbul, Epsilon Yayıncılık.
- 29.Oğuz-Duran, N. ve Tezer, E. (2005). Sanat Benlik Kavramı Ölçeği 'nin Geçerliliği ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi. 3(23), 47-55.
- 30.Özmenteş, G. (2005). “Dalcroze Eurhythmic Öğretiminin Müziksel Beceriler, Müzik Dersine İlişkin Tutumlar ve Müzik Yeteneğine İlişkin Özgüven Üzerindeki Etkileri”, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- 31.Pınarcık, Ö. (2018). Arnold Lucius Gessel ve olgunlaşma kuramı. Gelişim Kuramları içinde (Editör: Özcan Doğan). 12-37. Hedef Yayıncılık ve Mühendislik: Ankara.
- 32.Santrock, J. W. (2021). Child Development. Fourteenth. Edition. McGrawhill Education: (Çeviri Editörü: Ayşen Güre). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- 33.Samurçay, N. (2006). Çocuk ve Resim. Artist, 6: 22-27.
- 34.Senemoğlu, N. (2013). “Gelişim, öğrenme ve öğretim”, Yargı Yayınevi , Ankara.
- 35.Smith, P. K., Cowie, H. ve Blades, M. (2003). Understanding Children's Development (4th Edition). USA: Blackwell Publishing.